

УДК: 159.922.8

© Шаповалова В.С., 2015 р.

<http://orcid.org/0000-0001-7969-9616>

В.С. Шаповалова
Національний фармацевтичний
університет, м. Харків

ОПТИМИСТИЧНИЙ АТРИБУТИВНИЙ СТИЛЬ СТУДЕНТІВ ЯК ФАКТОР СТРИМУВАННЯ СТРАХІВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Автор розглядає поняття «страх» та його прояви у студентів вищих навчальних закладів. Наведені погляди вітчизняних та зарубіжних вчених щодо страху. Розглянуто поняття «атрибутивний стиль особистості». Представлені результати емпіричного дослідження взаємозв'язку страхів та атрибутивного стилю серед студентів.

Ключові слова: тривога, страх, студентські страхи, атрибутивний стиль особистості, кореляційний аналіз.

В.С. Шаповалова

ОПТИМИСТИЧЕСКИЙ АТРИБУТИВНЫЙ СТИЛЬ СТУДЕНТОВ КАК ФАКТОР СДЕРЖИВАНИЯ СТРАХОВ, ВОЗНИКАЮЩИХ В УСЛОВИЯХ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Автор рассматривает понятие «страх» и его проявления у студентов высших учебных заведений. Приведены взгляды отечественных и зарубежных ученых на это явление. Рассмотрено понятие «атрибутивный стиль личности». Представлены результаты эмпирического исследования взаимосвязи страхов и атрибутивного стиля среди студентов.

Ключевые слова: тревога, страх, студенческие страхи, атрибутивный стиль личности, корреляционный анализ.

V.S. Shapovalova

THE OPTIMISTIC ATTRIBUTE STUDENT STYLE AS A DETERRENT OF THE FEARS ARISEN IN THE TERMS OF EDUCATIONAL AND COGNITIVE ACTIVITY

The author has examined the concept of "fear" and its manifestation among the students of higher educational institutions. Home and foreign scientists views on fear have been scrutinized. The concept "a personality attribute style" has been considered. The results of the empirical investigation of the relationship of fears and the attribute style among students have been given.

Key words: anxiety, fear, students fears, personality attribute style, correlation analysis.

Сьогоднішнє суспільство розвивається дуже швидкими темпами, у тому числі і навчальний процес вищої школи. До студентів висувуються все нові та нові вимоги і здатність студентів відповідати їм визначає подальший їх успіх. У протилежному випадку виникає емоційний дискомфорт особистості, виникають різні стреси, тривога та страхи. У сучасній психологічній літературі існує думка про те, що навчальна діяльність не можлива без тривоги та страхів так, як тривожність завжди супроводжує навчально-пізнавальну діяльність. Парадокс полягає в тому, що проблема страху в навчальній діяльності студентів стосується не тільки психології, а й інших наук, але не дивлячись на це сьогодні існує невелика кількість таких досліджень. Виходячи з цього актуальним є дослідження причин виникнення студентських страхів, виділення найбільш виражених страхів, аналіз їх взаємозв'язків з особистісними характеристиками студентів.

Мета статті – аналіз структури взаємозв'язків між страхами, які виникають у вищому навчальному закладі та атрибутивним стилем студентів 1 та 3 курсів.

Проблемою страхів в психології займалось багато як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Вагомий внесок у вивчення проблеми внесли Ф. Ріман, Р. Мей, А.Т. Джерсілд, К. Ізард, Дж. Боулбі, І.М. Сеченов, І.П. Павлов, Л.С. Виготський, М.Д. Левітов та інші. Слід відмітити, що й досі не існує єдиного визначення та концепції страху. Погляди щодо природи та виникнення страхів різні. У працях І.М. Сеченова, І.П. Павлова, Л.С. Виготського, М.Д. Левітова страх спочатку визначався як емоція, потім як почуття, переживання, та як психічний стан.

У психологічному словнику страх – це емоція, яка виникає під час загрози біологічному чи соціальному існуванню особистості. Страх у навчально-пізнавальній діяльності студентів – неминучий. Він може стосуватись будь-якої сфери навчання тому, емоційна напруга завжди залишається поруч. Однією з функцій страху – є функція прогнозування невдач. До ситуацій, які можуть спровокувати у студентів страх можна віднести розподіл студентів за інтелектуальними здібностями, особливості стосунків з викладачами, з однолітками, нові складні завдання та ін.

Атрибутивний стиль виражається в способі, яким люди пояснює собі причини різних подій. Поняття атрибутивного стилю ввів М. Селігман. На його думку, атрибутивний стиль можна охарактеризувати, використовуючи параметри, виділені Б. Вайнером в його концепції мотивації досягнення: 1) параметр стабільності (причина постійна, або змінна), 2) параметр контрольованості (суб'єкт може, або не може контролювати причину) та 3) параметр глобальності (причина універсальна та всеосяжна, або досить вузька та конкретна). При оптимістичному атрибутивному стилі успіхи сприймаються людиною як стабільні, глобальні і контрольовані, а невдачі

– як тимчасові, локальні та контрольовані. При песимістичному стилі атрибуції суб'єкт розглядає невдачі та негативні події як викликані постійними та глобальними причинами, які до того ж не піддаються контролю з його боку [6].

Дослідження показали, що оптимістичний атрибутивний стиль виступає як досить надійний предиктор суб'єктивного відчуття щастя (Арґайл М., Джидарьян І.А., Cheng Н.). Песимістичний стиль пояснення частіше зустрічається у осіб з ослабленим здоров'ям (Peterson С., Seligman М.Е.Р., Vaillant G.E.). Оптимістичний атрибутивний стиль характерний для людей, які зуміли домогтися успіхів у професійній діяльності, спорті (Seligman М.Е.Р., Shulman Р.), навчанні [4].

К. Петерсон та Л. Баррет, спеціально проаналізувавши роль песимістичного атрибутивного стилю в навчально-пізнавальній діяльності в університеті, виявили, що останній позитивно корелював з такими її особливостями, які можуть породжувати студентські страхи. Мова йде про нездатність звернутися за соціальною підтримкою, про зниження рівня домагань, про перевагу у студентів неконструктивних навчальних стратегій, про неадаптивні проміжні цілі вчення і т.п.

В цілому, більшість досліджень з даної проблематики присвячена аналізу ролі змінної «оптимізм / песимізм» у навчальних досягненнях школярів та студентів. При цьому отримані неоднозначні результати. Є роботи (наприклад, Houston D.M., Hale В.) в яких показано, що більш високих оцінок по ряду навчальних дисциплін можуть домогтися студенти і школярі з песимістичним атрибутивним стилем. У дослідженнях С.В. Варда показано, що між цими змінними взагалі немає статистично значущої кореляції. Помічено, що з навчальною успішністю показники оптимізму стосовно до невдач та по відношенню до удач можуть бути пов'язані по-різному (часом, протилежним чином) [5].

Мабуть, якщо оптимізм студента в поясненні невдач нереалістичний, то він може перешкодити продуктивній навчально-пізнавальній діяльності (зустрічаючись з невдачею, студент може задовольнитись поточним станом справ, розслабитися, проявити незібраність і т.п.). Однак оптимізм може виявитися корисним, оскільки дозволяє набути емоційну рівновагу після навчальної невдачі, відновити «хороший настрій», сформувати готовність до подальшої роботи.

Певним чином з емоційними переживаннями пов'язаний і песимістичний атрибутивний стиль. Дж. Норем та Н. Кантор запропонували поняття «захисного песимізму», який для студента виступає своєрідним засобом контролю над власною тривою, яка виникає у зв'язку з можливими академічними невдачами [3].

У нашому емпіричному дослідженні виявлялися взаємозв'язки між параметрами атрибутивного стилю та показниками студентських страхів, отриманими на всій вибірці досліджуваних ($n=161$), а також окремо в групах студентів 1-го ($n=121$) та 3-го ($n=40$) курсів фармацевтичної академії. Для розв'язання цього завдання використовувались розроблений нами раніше опитувальник студентських страхів [2], та опитувальник СТОУН Т.О. Гордєєвої, Є.М. Осіна та В.Ю. Шевяхової [1]. Перевірялося припущення про меншу ступінь вираженості студентських страхів у досліджуваних з домінуванням оптимістичного стилю атрибуцій.

Дані корелограми (рис. 1) в цілому це припущення підтверджують. Нагадаємо, що в опитувальнику СТОУН більш високі значення показників атрибутивного стилю свідчать про переважання оптимістичних атрибуцій. З 17-ти статистично значущих коефіцієнтів кореляції тільки два – позитивні.

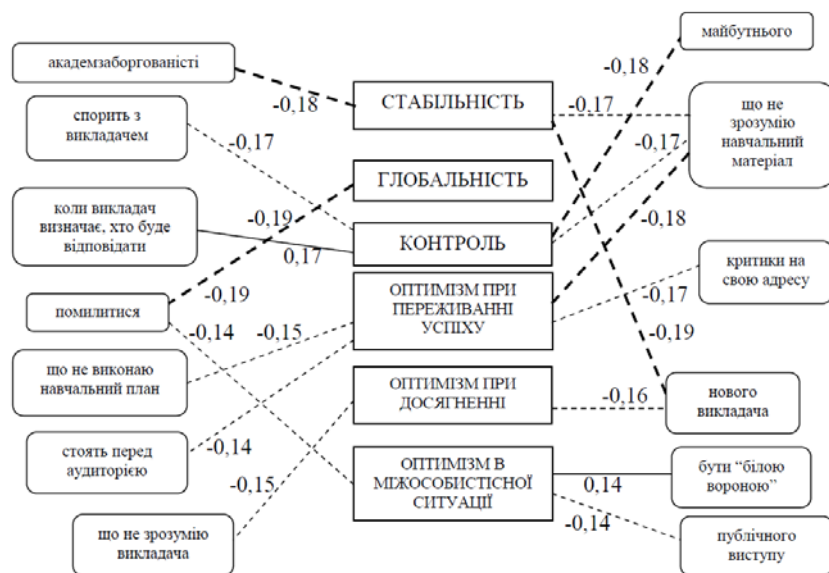

Рис. 1. Корелограма, що відбиває взаємозв'язки показників опитувальника СТОУН і показників студентських страхів у всій вибірці досліджуваних.

Це зв'язок показника контролю та показника страху, пережитого в ситуації, «коли викладач визначає, хто буде відповідати» ($r_{xy} = 0,17$; $p < 0,05$) та зв'язок показника оптимізму в міжособистісній ситуації з показником страху «бути "білою вороною"» ($r_{xy} = 0,14$; $p < 0,05$). Перший з цих двох коефіцієнтів кореляції можна пояснити тим, що студент, який звик

контролювати багато чого в своєму житті, опиняється в ситуації для себе незвичній (від викладача в кінцевому підсумку залежить те, хто піде відповідати). У другому випадку надмірно оптимістичний студент позбавлений того самого «захисного песимізму» про який писали Дж. Норем і Н. Кантор: страх виявитися не таким як усі менш турбує саме тих студентів, які спочатку песимістично оцінюють ситуацію своєї взаємодії з іншими.

Такий параметр оптимістичного атрибутивного стилю, як *оптимізм в ситуації успіху* виявився найбільш дієвим для протистояння студентським страхам. Тут помітно знижені страхи «стояти перед аудиторією» ($r_{xy} = -0,14$; $p < 0,05$), ситуації, «що не виконаю навчальний план» ($r_{xy} = -0,15$; $p < 0,05$), «критики в свою адресу» ($r_{xy} = -0,17$; $p < 0,05$) та особливо – ситуації, «що не зрозумію навчальний матеріал» ($r_{xy} = -0,18$; $p < 0,01$).

Для стримування трьох видів студентських страхів виявився корисним *контроль*. Це – страхи «сперечатися з викладачем» ($r_{xy} = -0,17$; $p < 0,05$), «що не зрозумію навчальний матеріал» ($r_{xy} = -0,17$; $p < 0,05$), і особливо – страх «майбутнього» ($r_{xy} = -0,18$; $p < 0,01$). Фактор *стабільності* важливий для подолання страху ситуації, «що не зрозумію навчальний матеріал» ($r_{xy} = -0,17$; $p < 0,05$), а також страхів «академічної заборгованості» ($r_{xy} = -0,18$; $p < 0,01$) та «нового викладача» ($r_{xy} = -0,18$; $p < 0,01$). *Оптимізм в ситуації досягнення* особливо необхідний, якщо взаємини з викладачем проникнуті страхом. Мова йде про страх нового викладача ($r_{xy} = -0,16$; $p < 0,05$), а також про страх того, «що не зрозумію викладача» ($r_{xy} = -0,15$; $p < 0,05$). *Оптимізм в міжособистісній ситуації* корелює зі зниженим страхом «помилитися» ($r_{xy} = -0,14$; $p < 0,05$) та страху «публічного виступу» ($r_{xy} = -0,14$; $p < 0,05$). Виявлено, що показник оптимізму в ситуації невдачі не виявився пов'язаним на статистично значущому рівні з жодним з показників студентських страхів.

Таблиця 1 відображає коефіцієнти кореляції між показниками опитувальника СТОУН та показниками студентських страхів у першокурсників. Виявлено 14 коефіцієнтів кореляції, що охоплюють 8 видів страхів. Припущення про негативний взаємозв'язок страхів з оптимістичними атрибутами підтверджується і на цій вибірці досліджуваних. Тільки в трьох випадках виявлено позитивні зв'язки. Так, спостерігається більш виражений страх, пов'язаний з «майбутньою роботою над дипломним проектом» при переважанні оптимізму в ситуації невдачі ($r_{xy} = 0,23$; $p < 0,05$) та в міжособистісній ситуації ($r_{xy} = 0,22$; $p < 0,05$). Страх виявитися не таким як всі (тобто «бути “білою вороною”») більше виражений у тих студентів, які демонструють підвищений оптимізм в ситуації невдачі ($r_{xy} = 0,21$; $p < 0,05$).

Таблиця 1

Взаємозв'язок показників прояву різних видів студентських страхів з показниками опитувальника СТОУН у першокурсників (n = 121)

Види студентських страхів	Параметри атрибутивного стилю					
	Стабільність	Глобальність	Контроль	Оптимізм в ситуації успіху	Оптимізм в ситуації невдачі	Оптимізм в міжособистісній ситуації
отримати оцінку нижче, ніж очікував (ла)			-0,19			-0,26
стати поганим фахівцем майбутньої роботи над дипломним проектом	-0,20				-0,19	
бути "білою вороною" академічної заборгованості		-0,18			0,21	-0,21
бути не допущеним до іспиту, заліку			-0,18			
бути "неулюбленцем" у викладача	-0,21	-0,19				
стояти перед аудиторією				-0,19		

Примітка: коефіцієнти кореляції, що знаходяться в межах $|0,18| - |0,25|$ статистично значущі на рівні $p < 0,05$; рівні $|0,26|$ та більше – значущі на рівні $p < 0,01$. Шкала тесту СТОУН «Оптимізм в ситуації досягнення» в таблиці не представлена, так як вона не корелює з жодним з показників студентських страхів на статистично значущому рівні.

Три основних параметри оптимістичного атрибутивного стилю (стабільність, глобальність та контроль) утворили шість зворотних кореляцій з показниками п'яти видів страхів. Стабільні та глобальні оптимістичні пояснення обертаються зниженою інтенсивністю і частотою тривожних переживань студентів з приводу можливості опинитися в числі "неулюбленці" (відповідно, $r_{xy} = -0,21$ та $r_{xy} = -0,19$; $p < 0,05$). Високі показники контролю – гарант свободи студента від переживання страхів «отримати оцінку нижче, ніж очікував (ла)» ($r_{xy} = -0,19$; $p < 0,05$) та «бути не допущеним до іспиту, заліку» ($r_{xy} = -0,18$; $p < 0,05$). Свобода від страху, пов'язаного з роботою над майбутнім дипломним проектом, частіше проявляється у першокурсників, схильних до продукування стабільних атрибутцій ($r_{xy} = -0,20$; $p < 0,05$). Глобальні атрибутції, мабуть, важливі для імунітету першокурсників від страху придбати академічну заборгованість ($r_{xy} = -0,18$; $p < 0,05$).

Такий різновид соціального страху, як «стояти перед аудиторією» виражена значно менше, якщо першокурсник схильний в оптимістичному ключі витлумачувати ситуації успіху ($r_{xy} = -0,19$; $p < 0,05$). Оптимізм в ситуації невдачі частіше зустрічався у студентів, які відзначали відсутність (або слабку вираженість) у них страху «стати поганим фахівцем» ($r_{xy} = -0,19$; $p < 0,05$). Оптимізм в міжособистісній ситуації виявився важливим для стримування трьох видів студентських страхів першокурсників – страху «бути “білою вороною”» ($r_{xy} = -0,21$; $p < 0,05$), страху «отримати оцінку нижче, ніж очікував (ла)» ($r_{xy} = -0,26$; $p < 0,01$) та особливо страху «академічної заборгованості» ($r_{xy} = -0,31$; $p < 0,01$). Показники оптимізму в ситуації досягнення з показниками страхів у студентів першого курсу на статистично значущому рівні не пов’язані.

У таблиці 2. представлені статистично значущі коефіцієнти кореляції, отримані в групі третьокурсників. В цілому їх небагато, але кількість негативних значно перевищує число позитивних. Власне кажучи, позитивний зв’язок тільки один: страх того, що не «буду задоволений (а) професійною діяльністю» виявився більш вираженим у третьокурсників, схильних до оптимістичних атрибутів в ситуації успіху ($r_{xy} = 0,31$; $p < 0,05$).

Таблиця 2

Взаимосвязи показателей проявления разных видов студенческих страхов с показателями опросника СТОУН у третьокурсников (n = 40)

Види студентських страхів	Параметри атрибутивного стилю			
	Оптимізм в ситуації успіху	Оптимізм в ситуації невдачі	Оптимізм в ситуації досягнення	Оптимізм в міжособистісній ситуації
екзамену		-0,34		
публічного виступу				-0,34
викладача		-0,32		
відчуття “каші в голові”			-0,35	
що не буду задоволений (а) професійною діяльністю	0,31			

Примітка: всі коефіцієнти кореляції значущі на рівні $p < 0,05$. Шкали тесту СТОУН «Стабільність», «Глобальність» та «Контроль» у таблиці не представлені, оскільки вони не корелюють з жодним з показників студентських страхів на статистично значущому рівні.

Оптимізм в ситуації невдачі для третьокурсників важливий для того, щоб не боятися «іспиту» ($r_{xy} = -0,34$; $p < 0,05$) та «викладача» ($r_{xy} = -0,32$; $p < 0,05$). Страх когнітивного замішання, образно виражається в словах «страх "каші в голові"» виражений значно менше у тих третьокурсників, у яких був діагностований оптимізм в ситуації досягнення ($r_{xy} = -0,35$; $p < 0,05$). Цілком закономірним представляється зворотній взаємозв'язок оптимізму в міжособистісній ситуації зі зниженим страхом «публічного виступу» ($r_{xy} = -0,34$; $p < 0,05$).

Таким чином, нам вдалося довести наявність тісного зв'язку показників переживання студентських страхів з параметрами оптимістичного атрибутивного стилю досліджуваних. Підтвердилося припущення про переважно негативні коефіцієнти кореляції, що означає більш рідкісну зустрічаємість страхів у студентів, схильних до оптимізму в інтерпретації причин подій, свідками яких вони є. Ця закономірність відтворюється як при аналізі результатів всієї вибірки досліджуваних, так і при підрахунках, виконаних окремо для студентів 1-го та 3-го курсів. Найбільш вагомо внесок показників оптимістичного атрибутивного стилю проявився у відношенні таких груп студентських страхів, як: 1) соціальні страхи (включаючи побоювання, які пов'язані з особистістю викладача), 2) професійні страхи, 3) страхи, які пов'язані з власними особистісними якостями та недоліками (особливо у досліджуваних молодших курсів).

Література

1. Гордеева Т.О. Диагностика оптимизма как стиля объяснения успехов и неудач: Опросник СТОУН / Т.О. Гордеева, Е.Н. Осин, В.Ю. Шевяхова. — М.: Смысл, 2009. — 152 с.
2. Кузнецов М.А. Виды студенческих страхов и особенности их динамики / М.А. Кузнецов, В.С. Шаповалова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. Випуск 49. — Х.: ХНПУ, 2014. — С. 58-68.
3. Norem J.K. Defensive pessimism: Harnessing anxiety as motivation / J.K. Norem, N. Cantor // Journal of Personality and Social Psychology. — 1986. — V. 6. — P. 1208-1217.
4. Peterson C. Explanatory style and academic performance among university freshmen / С. Peterson, L. Barrett // Journal of Personality and Social Psychology. — 1987. — V. 53 (3). — P. 603-607.
5. Ward C.W. Explanatory style among undergraduate students in Christian higher education. Part 1: A single-institution case study / C.W. Ward // Christian Higher Education. — 2003. — V. 2. — № 2. — P. 169-185.
6. Weiner B. An attributional theory of achievement motivation and emotion / В. Weiner // Psychological Review. — 1985. — V. 92 (4). — P. 548-573.